

M A G Y A R   S Z Á Z A D O K

Kristó Gyula

A tizenegyedik század története

gendája maradt ránk (István kisebbik és Hartvik-féle legendája már Kálmán király időszakának terméke), és mutatnak nyomok arra, hogy a 11. században Csanádon káptalani feljegyzések készültek Gellért püspök életéről. E legendák szoros kapcsolatban vannak a 11. századi magyarországi szentekkel, keletkezésük megelőzte, illetve követte azok kanonizációját.

Szentté avatások A szentek kultusza a keresztény vértanúk tiszteletére megy vissza, és a 3–4. században alakult ki. Az ettől kezdve a 11. századig eltelt hosszú időszak kanonizációinak közös vonása, hogy helyi kezdeményezések öltöttek testet bennük. A szentté avatás két talapzaton nyugodott, az egyiket a nép, a hívek jelentették, akik úgy tapasztalták, hogy az elhunyt körül (sírjánál, közbenjárására) csodák történtek, a másik fundamentumot pedig a püspök alkotta, aki ezt az észleléssort – meghatározott formák között (a holttest felemelésével, új helyre való áthelyezésével, az ezek kapcsán támadt csodák elismerésével) – szentesítette, és püspöki hatalmánál fogva a tisztelet tárgyát képező személyt a szentek sorába iktatta. Gondoskodott arról, hogy a szent kultusza terjedjen, halála előtt és a csodák révén a halála után véghezvitt tettei széles körben ismertté váljanak. Ennek érdekében templomokat, oltárokat szenteltek fel a tiszteletére, legendák készültek róla, a szent adatát (adatait) bejegyezték a liturgikus könyvekbe, neve bekerült a keresztény naptárba, amely lehetővé tette, hogy ünnepét minden év azonos napján megüljék. A szenthez szorosan kapcsolódott az ereklyekultusz, hiszen a kanonizált személy teste, vére, csontja, valamint személyes használati tárgyai maguk is tisztelet tárgyává váltak, zarándoklatok célpontjai lettek. A legjelentősebb, az egész egyházban tisztelt szentek (apostolok, evangélisták, őskeresztény vértanúk stb.) kivételével a legtöbb szentnek helyi kultusza alakult ki, csak városa, illetve annak szűkebb-tágabb környezete tartotta számon. A kanonizáció helyi jellege azt eredményezte, hogy a 11. századra a katolikus egyházban igen sok szent tisztelete alakult ki. Nem véletlen, hogy a pápaság éppen a 10. század vége óta foglalt állást – ha megkérték – a szentté avatás dolgában, de csak a 12. században,

végző formájában pedig a 13. század elején alakult ki az az eljárás, amely megkövetelte a kanonizáció érvényességéhez a pápai hozzájárulást, illetve ezt megelőzően a – szigorú szabályok szerint lebonyolított, bírósági perhez hasonló eljárás keretében folyó – vizsgálatot. A 11. századi magyarországi szentté avatások tehát abban az átmeneti időben mentek végbe, amikor még érvényes volt a központi jóváhagyás nélküli helyi kezdeményezés, de már megjelent az e téren központosítást szorgalmazó pápai szándék.

A 11. században összesen öt szentet avattak Magyarországon, bizonyára nem véletlen, hogy valamennyiük kanonizációjára László országjárása idején és – úgy tűnik – egyazon évben, 1083-ban, féléves időtartamon belül, ám különböző helyszíneken került sor. A sort Zoerard-András és Benedek remete július 16–17-i szentté avatása nyitotta meg Nyitrán. Lengyelországból (más vélemény szerint az isztriai-félszigeti Pólából) a 11. század elején érkeztek Magyarországra, ahol a Nyitra melletti Zobor-hegy Szent Ipoly-monostorának szerzetesei lettek. Aszkézisük a bencés reformirányzatok itáliai ágához sorolhatja őket. András természetes halála után három évvel, 1010 táján tanítványa, Benedek (akit legendájuk írója, Mór pannonhalmi bencés tanuló korában még látott a Szent Márton-hegyi kolostorban) rablótámadás következtében szenvedett vértanúságot. Mindkettőjüket a nyitrai Szent Emmerám-bazilikában temették el. András kízóövét, amellyel sanyargatta magát, halála után találták meg, ennek felét Mór püspök szerezte meg, de ő 1064 körül odaadta Géza hercegnek (a későbbi I. Géza királynak), aki „kitartó vágyakozással kívánta” azt tőle. Ez arra mutat, hogy András tisztelete már jóval szentté avatása előtt kialakult. Ugyanezt jelzi, hogy az ő és tanítványa, Benedek legendája 1064 körül elkészült. Szentté avatásuk okát a kevéssel 1083 után keletkezett nagyobbik István-legenda ekként adta meg: „Egyikük, az András nevű, hitvallói érdeméért az angyali kar tagjai közé vétetett, amint az Úr őrajta keresztül véghezvitt csodajelei tanúsítják, a másik pedig, Benedek, Krisztusért kiontott vére által nyerte el csodálatosképpen a koszorút.” Bár 1092-ben László király még nem tette kötelezővé ünnepük megtartását Magyarországon, de kultuszuk viszonylag hamar kialakult, és eléggé széles körben elterjedt. Természetesen a legélénkebb Nyitra vidékén volt. László ki-

rály már a 11. század végén Szent Zoerardról elnevezett bencés kápolnát építtetett Trencsén megyében a zobori bencések számára, a nyitrai Szent Emmerám-székesegyházat pedig a 12. század elején Szent Emmerám, András és Benedek-egyházra keresztelték át. Erős tiszteletük élt Lengyelország déli és délnyugati részén, eljutott kultuszuk Horvát-, Cseh- és Morvaországba is.

Gellért csanádi püspök kanonizációjára 1083. július 25-én Csanádon került sor. Gellértet Pesten temették el. Szentsége állítólag már akkor megmutatkozott, amikor a vért arról a sziklatömből, amelyen a pogányok Gellért fejét szétzúzták, a Duna áradása hét éven át nem tudta lemosni. Ugyancsak csodaszámba ment, hogy amikor a csanádiak a holttest Pestről Csanádra való átszállítását kérték András királytól, Gellért „koporsójából csodálatos illat terjengett fel, és olyan tündöklőnek találták testét, akár a hó, mintha csak épp akkor szenvedett volna vértanúhalált”. Ez a történet azt is igazolja, hogy a szent életű emberek testéért különböző helyek vetélkedtek. Csanád erősebbnek bizonyult Pestnél, így Gellértet az 1050-es években Csanádon temették el, és az ereklyének számító sziklatömböt szintén elvitték oda. Pest sem hagyta annyiban, s a mai budapesti Gellért-hegy lábánál, ahol a püspök fejét szétzúzták, Szent Gellért tiszteletére templomot emeltek. Kultuszát tehát már kanonizációja előtt két helyen ápolták.

Gellért kisebbik legendája érdekes hírt örökített ránk a csanádi püspök szentté avatásával kapcsolatban. Eszerint László király idejében „a szent római egyház színódusa úgy találta, hogy azoknak a testét, akik Pannóniát a hit hirdetésével megöntözték, a legnagyobb tiszteletben tartsák, és méltó tisztelettel illessék. Mikor aztán megjött az Apostoli Szék követe is, Pannónia nemesei gyűlést tartottak, a szent testet fel emelték; a király és a hercegek vitték vállukon, és méltó helyre tették, ahol is az oly szent férfiú érdemeiért a mennyei kegyelem csodák felmutatásával gazdagon tündöklök.” Eszerint már Gellért és több más, ekkor szentté avatott magyar (nyilván István és Imre) kanonizációja pápai kezdeményezésre és pápai követ jelenlétében történt volna. Figyelembe kell azonban venni, hogy ez a legenda a 12. században keletkezett. Ezzel szemben a kanonizációval csaknem egyidős, Kálmán király korabeli kisebbik István-legenda nem tud pápai közreműködésről, s

arról szól, hogy László idején az egyház vezetői, „a püspökök és apátok a csodajelek tanúsága nyomán [István] szentségére felfigyelvén, közös határozattal háromnapos szigorú böjtöt hirdettek, és maguk is imádságba merülve várták, hogy az égi kegyelem népüket meglátogassa... Amikor sírját kibontva felnyitották, belőle olyan illatáradat ömölt, aminőt a körötte állók még sohasem tapasztaltak, s az odasereglett betegek mindegyikének meggyógyultak a tagjai.” A 12. század elején Hartvik (aki e helyütt a megcsonkult és a szentté avatás időpontjához legközelebb álló nagyobbik István-legendá szövegét tarthatta fenn) a római Szentszék apostoli levelét nevezte meg a magyarországi kanonizációk kezdeményezőjeként, de szintén tud a meghirdetett háromnapos böjtről. Közvetett szempontok ugyancsak amellett szólhatnak, hogy István és Imre kanonizációja nem nélkülözhetett pápai jóváhagyást. László ekkor az európai politikában a császárral szemben álló pápai tábor tagja volt, tehát aligha tette volna meg azt, hogy a pápát kanonizációs szándékáról ne tájékoztassa. Feltűnő továbbá, hogy VII. Gergely pápa 1081-ben fejtette ki: bár az egyházban rengeteg a szent klerikus és szerzetes, de szinte nincs szent király. Mintegy erre válaszul foganatosította László 1083-ban István és fia, Imre szentté avatását. István az első szent király, aki életével (térítő, egyházszervező tevékenységével) és nem vértanúhalálával szolgált rá a szentségre. István kanonizációjára augusztus 15–20. között, Imrére pedig november 4-én került sor, egyaránt Székesfehérvárott. Ez kettős célt szolgált. A szentek sorába emelés – immár történeti távlatban – elismerte István és Imre érdemeit a magyar kereszténység meggyökeresedésében, ugyanakkor rendkívül fontos lépése volt Lászlónak saját hatalma legitimizálása érdekében is, hiszen magát tette meg István politikája örökösének. Lászlót közvetlen példák szintén arra sarkallhatták, hogy kanonizációt kezdeményezzen. Hallhatott az angolszász szent királyokról, hiszen Szent Edmund unokája, Edward angol herceg éveken át időzött Magyarországon. Értesülhetett akár sógora révén is arról a kultuszról, ami Csehországban Szent Vencel, az ország védőszentje körül kialakult. Kijevben éppen akkor járt, amikor ott Boriszt és Glebet kanonizálták (akiknek hűséges magyar szolgálói voltak). Az 1083. évi szentté avatások felértékelték Magyarországot a keresztény világban, hiszen a csak

két-három emberöltővel korábban a kereszténységet választó ország immár öt szenttel ajándékozta meg az egyetemes egyházat; Pannóniának önálló, saját szentjei lettek. Nem véletlen, hogy az 1092. évi szabolcsi zsinat a Magyarországon megült egyházi ünnepek között feltüntette István, Imre és Gellért ünnepét. Főleg István kultusza terjedt el az országban (és a határokon kívül is) példátlan gyorsasággal és intenzitással, templomok sokaságát szentelték tiszteletére, s bár 1192-ben László is a szentek sorába lépett, a magyarok számára mindenkor csak István volt a „szent király”. E kanonizáció teremtette meg annak lehetőségét is, hogy az Árpádok, e pogány időkben is országgló dinasztia a szent királyok nemzetségévé válják.

Egyházi bevételek Az egyháznak feladatai ellátásához szilárd anyagi bázisra volt szüksége. Bevételei két nagy részből tevődtek össze, az egyik az egyházat mint testületet, szervezetet illette meg, a másik mint földesurat. A 11. századból nincs adatunk azzal kapcsolatban, hogy miként oszlottak meg a jövedelmek e két jogcím között; a 12. századi és későbbi bevételekből viszont háromnegyed rész származott az első és mindössze negyed-rész a második jogcímből. Minden alapunk megvan annak feltételezésére, hogy a 11. században ez nem így volt. Az első jogcím alapvetően a tizedet (dézsmát) foglalja magában, ami szoros függvénye a keresztény hitet valló népesség számának. A 11. században csak fokozatosan vált általánossá a tizedfizetési kötelezettség, s a későbbi évszázadokban a lakosság számával arányosan nőtt a tized összege, ezzel szemben a második jogcímet jelentő egyházi birtokok jelentős része már a 11. században az egyház tulajdonába került, ezek száma a későbbiekben korántsem gyarapodott a tizedjövedelmekkel egyenlő mértékben. A 11. században tehát az egyházi birtokokról befolyó földesúri jövedelmek vetekedhettek a tizedbevételekkel. Hogy a tized ősrégi jövedelmi forrás volt, annak már a középkorban tudatában voltak. Kálmán király egyik törvénycikke a vámok és az adók tizedét a püspököknek rendelte, „mivel mind az Ó-, mind az Újszövetség lapja elrendeli a tized adását, s így helytelen és balga dolog lenne,